

УДК 316.4 / 37.04

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.86.16>

О. Ф. СТАДНІК

доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національна академія управління керівними кадрами культури та
мистецтва

В. М. ПОПОВИЧ

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи та психології
Національний університет «Запорізька політехніка»

С. С. ЩЕРБИНА

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та психології
Національний університет «Запорізька політехніка»

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті проаналізовано чинники для успішного професійного становлення соціального працівника. Об'єктивна необхідність пошуку більш ефективних методів навчання у вищій школі диктується змінами в науці, виробництві та трудовій діяльності людини. Загострились протиріччя традиційної системи навчання між засвоєнням студентами роз'єднаних, із навчальних дисциплін, знань і необхідністю їх комплексного застосування у практичній діяльності людини. Ці протиріччя особливо яскраво проявляються в тих сферах професійної підготовки, де від фахівця потрібно встановлення соціальних контактів, розуміння ситуацій міжособистісної взаємодії, тобто високий рівень соціальної компетентності. Внаслідок здійсненого аналізу сформульовано висновки про те, що у процесі професійної підготовки соціального працівника повинні враховуватись, як мінімум, декілька положень: виконавча, інструментальна підготовка та психологічна, адаптивна готовність.

Визначено, що інтеграція особистісного та професійного самовизначення та саморозвиток особистості відбувається у процесі становлення як професіонала. Ідентифікаційні процеси забезпечують механізми соціалізації, спонукають людину до активного самостійного пошуку власної позиції. Стимуляція професійного й ділового спілкування студентів під час виконання завдання розвиває комунікативну компетенцію студентів і підвищує їх відповідальність за формування міжособистісних зв'язків у колективі.

Наголошено, що у процесі підготовки майбутніх спеціалістів до праці потрібно формувати професійні компетентності шляхом навчання та виховання в освітніх закладах, засвоєнням майбутньої ролі в системі трудової

діяльності. Соціальна компетентність є одним із ключових показників якості освітнього процесу спеціальності, а також визначає професійну успішність майбутнього фахівця в цій сфері. Практика є одним із ключових елементів цього процесу, оскільки сприяє глибокому зануренню майбутніх соціальних працівників у практичну професійну діяльність.

Ключові слова: соціальний працівник, професіоналізм, особистість, самоідентифікація.

Постановка проблеми. Необхідність розробки нової концепції та реформування підходів до соціальної роботи як професійної діяльності виникає з огляду на соціально-економічну ситуацію в Україні. Значно розширилось поле професійної діяльності та функціонально-рольове навантаження працівників соціальної сфери, висувуються нові вимоги до формування особистості соціального працівника.

Оскільки соціальні працівники виступають як посередники між державою та соціально незахищеними громадянами, то їх професійні дії мають узгоджуватись, з одного боку, з потребами клієнтів, а з іншого, – можливостями держави. Зазначені проблеми можливо було б вирішити, сформувавши модель, яка б поєднувала обидва аспекти й відповідала сучасним вимогам. Особливо гостро ці питання постають у процесі професійної підготовки фахівців із соціальної роботи в навчальних закладах.

У зв'язку із цим зростає увага до механізмів та чинників самоідентифікації у процесі професійного становлення, тому що саме ідентифікаційні процеси забезпечують механізми соціалізації, спонукають людину до активного самостійного пошуку власної позиції. Визначення чинників професійного становлення соціальних працівників в умовах реформування системи соціального захисту населення є тією науковою проблемою, що постала перед нами у процесі роботи над статтею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування особистості у професії присвячені доробки низки науковців, як-от: Москаленко В.В., Орбан Л.Е., Рибалка В.В., Федоришин Б.О., та інших; питанням професіогенезу: Боришевський М.Й., Маркова А.К., Рубінштейн С.Л.; самоідентифікації також привертає увагу представників різноманітних напрямів соціальної психології: Еріксон Е., Теджфел Г., Ядов В.А. тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати чинники для успішного професійного становлення соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. В сучасній соціологічній та психологічній науці більшість авторів доходять висновку про те, що вона «не може бути представлена як простий перелік характеристик, але має розглядатись як усвідомлення особистістю себе певною цілісністю, визначення своєї ідентичності» [1, с. 278].

Самоідентифікація особистості виступає важливою умовою її соціалізації. У процесі самоідентифікації відбувається й самопізнання

особистості, основу якого становить рефлексивна діяльність суб'єкта; від особливостей і масштабів останньої залежить рівень самоідентифікації у плані життєвих досягнень та перспектив. Основу самоідентифікації становить інтеграція знань, досвіду й відносин людини.

Самоідентифікація й рефлексія дозволяють людині більш реально оцінювати себе, адекватно обирати галузь діяльності, оскільки сфера самопізнання розширюється. Означені процеси сприяють виробленню мотивованого ставлення до цінностей, привчають до усвідомленого вибору рішень, котрі базуються на певних особистих та соціально-значимих цінностях. Самоідентифікація передбачає досвід творчої діяльності, а тому пов'язана із професійними життєвими перспективами.

Розвиток самосвідомості відбувається у процесі соціалізації, – це процес, який контролюється й визначається постійним набуттям соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності та спілкування. І хоча самосвідомість належить до найбільш глибоких характеристик особистості, її розвиток неможливий поза діяльністю: лише в ній постійно здійснюється певна «корекція» уявлень про себе, порівняно уявленнями, створеними в інших.

На думку багатьох дослідників, основними складниками розвитку самосвідомості особистості можна вважати її сферу діяльності і спілкування, а також соціальний досвід, який набуває людина у процесі означених процесів. Завдяки дії цих чинників і формується самосвідомість особистості як цілісність. Протягом життя самосвідомість особистості змінюється та розвивається, проте із часом вона набуває стійкої структури, яка за відсутності патологічних змін та порушень психіки зберігає свої характерні особливості. Центральні утворення особистості зберігають власну ідентичність та неперервність протягом життя індивіда, й ця обставина сприймається людиною як сталість власного «Я» [9, с. 270]. Головними механізмами розвитку й саморозвитку особистості є самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування та «образи Я» як інтегрована форма самосвідомості [2, с. 106].

Розроблена Нечаєвим М.М. [8, с. 5] концепція, яка розглядає професійну свідомість і її складник – професійну самосвідомість як форми усвідомлення сутності своєї професійної діяльності та засобів і способів її здійснення (з одного боку), а також вироблення позиції щодо цієї діяльності відповідно до її цілей і завдань та внутрішніх установок самої особистості (з іншого боку) вказує на тісний зв'язок свідомості людини із професійною діяльністю.

Структуру самосвідомості взагалі та професійної самосвідомості зокрема становлять декілька типів специфічних для неї форм психічної активності [10 с. 253–381].

Науковці роблять висновки про інтеграцію особистісного та професійного самовизначення, а отже, саморозвитку особистості у процесі становлення як професіонала. Розвиток таких поглядів зустрічаємо і в інших наукових доробках.

Рубінштейн С.Л. говорить про проблему визначення самосвідомості. Мітіна Л.М. [7, с. 28–38] розробила моделі професійної самосвідомості особистості: модель адаптивної поведінки та модель професійного розвитку. У першому разі в самосвідомості людини домінує тенденція до підпорядкування професійної діяльності зовнішнім обставинам у вигляді виконання пред'явлених вимог, правил, норм. Ідеться про процеси самоприспособування та підпорядкування середовища вихідним інтересам спеціаліста. Друга модель розглядає професійний розвиток самосвідомості як безперервний процес самопроєктування особистості, що має три основні стадії психологічної перебудови особистості: самовизначення, самопрояв та самореалізацію. На найвищій стадії співвідношення знань про себе здійснюється в межах «Я» та «творче Я». Автор робить висновок про те, що найважливішою умовою, яка дозволяє людині стати суб'єктом саморозвитку, є досягнення деякого визначеного рівня особистісної та професійної самосвідомості.

Науковці зазначають, що життєвий шлях нетотожній професійному, проте він виступає як система, що «як становий хребет, передбачає в сучасному суспільстві саме шлях професійно-трудовий» [5, с. 333]. Розвиток людини як суб'єкта професійної діяльності йде не просто «по висхідній», не циклічно, не по спіралі, а шляхом пошарового виникнення й навіть навмисного створення певних можливостей, із котрих деякі обираються для реального існування. Активний професійний розвиток залежить від активності самої людини, відповідно до тих принципів, які необхідні під час виконання різних типів діяльності.

У процесі підготовки фахівців будь-якої спеціальності величезне значення має сам процес навчання. Цей процес повинен бути керованим, організованим, цілеспрямованим. Важливими також під час професійної підготовки є активність самих студентів, їх мотивація до навчання, стан та розвиток професійної самосвідомості тощо. Є низка факторів, які впливають на ефективність підготовки майбутніх спеціалістів. І, якщо, згідно з гіпотезою нашого дослідження, за основу побудови навчального процесу брати можливість впливу на чинники професійної самоідентифікації спеціалістів, то результативність такої підготовки стане значно вищою.

У межах підготовки соціального працівника теза повинна реалізуватись у формуванні такої системи соціального навчання, за якої в майбутніх фахівців розвиватимуться соціально значимі стереотипи професії та рольовий репертуар, відповідні особистісні та професійні якості, цінності, мотивація, позиція тощо. Крім того, важливим елементом підготовки соціальних працівників є досягнення такого рівня розвитку їх професійної самосвідомості, за якого майбутні фахівці прагнутимуть професійно вдосконалюватись, шукатимуть можливості самореалізації. Це передбачає віднаходження своєї екологічної ніші у професійній діяльності через самопізнання, усвідомлення

своїх потреб, визначення цілей, життєвих смислів, набуття професійно-соціального статусу, вироблення позиції та життєвої стратегії. Досягненню такого рівня ідентичності сприяє спеціально організований процес професійної підготовки, котрий може бути охарактеризований як зовнішній чинник самоідентифікації.

На стан підготовки соціальних працівників в Україні суттєво впливає захід та європейська практика як викладання, так і практична діяльність. У нашій державі така підготовка здійснюється на декількох рівнях. Коваль Л.Г. [6, с. 86–95] виділяє такі головні елементи системи підготовки соціальних педагогів і працівників в Україні: допрофесійна підготовка, яка орієнтує учнів на майбутню фахову діяльність у галузі «людина – людина»; професійна підготовка, що здійснюється у відповідних закладах за програмами, які становлять ядро стандарту професійної освіти; вища професійна освіта, що здійснюється у два етапи – бакалаврат, магістратура. Ще один складник підготовки соціальних працівників – післядипломна освіта й набуття цієї спеціальності як другої. Автор робить висновок, що підготовка фахівців із соціальної роботи нової генерації вимагає відпрацювання багатovarіантності моделей та гнучкості соціально-педагогічних технологій.

У спеціальній літературі зустрічаємо все більше інформації щодо досвіду підготовки соціальних працівників різних напрямів в Україні [4]. Автори інформують про фахову підготовку до соціальної роботи в органах внутрішніх справ, у педагогічних та культурно-освітніх закладах та установах, у сфері соціального захисту та соціальної політики, до вирішення проблем вулиці, у притулках, реабілітаційних центрах, із різноманітними категоріями населення тощо. Ця підготовка характеризується широкою варіативністю щодо навчальних планів та програм, спеціалізацій майбутніх випускників, змістовного наповнення курсів тощо. Такий стан речей може бути пояснений відсутністю досконалих освітніх професійних стандартів щодо означеного фаху, з одного боку, а з іншого – недостатньою розробкою психолого-педагогічних основ підготовки соціальних працівників.

Можемо стверджувати, що необхідною умовою розвитку соціальної роботи як професії в нашій державі є визначення пріоритетів для системи навчальних закладів щодо професійної моделі майбутнього спеціаліста, чітке визначення кваліфікаційних характеристик і відповідного змісту технологій навчання. Основною передумовою формування інтегрованої різнорівневої системи є поглиблена загальнотеоретична та фундаментальна підготовка, засвоєння прикладних дисциплін, які сприятимуть адаптації та інтеграції випускників, широкій спектр практичного навчання.

Майбутні фахівці із соціальної роботи в системі соціального захисту протягом навчання повинні набувати і теоретичних знань, і практичних навичок для безпосереднього здійснення професійних функцій.

У процесі професійної підготовки повинні враховуватись, як мінімум, декілька положень: виконавча, інструментальна підготовка та психологічна,

адаптивна готовність [3, с. 6]. Перший вид має на меті підготовку майбутніх спеціалістів до праці, що передбачає формування знань, умінь та навичок шляхом навчання та виховання в освітніх закладах. Другий напрям підготовки вирішує завдання засвоєння майбутньої ролі в системі трудової діяльності. Зрозуміло, що психолого-адаптивна підготовка є більш складною, оскільки вона відповідає за формування цілісної системи соціально-психологічних здібностей (когнітивних, перцептивних, мотиваційних та інших), соціально-психологічних властивостей (соціальна активність, відповідальність тощо) та навичок (комунікативних, інтерактивних та інше).

Під час підготовки соціальних працівників важливим є досягнення належного рівня розвитку особистості студента в означених напрямках. Конкретне втручання зі сторони педагога в цьому разі може полягати в тому, щоб допомогти студентові формувати власну адекватну «Я-концепцію», розкрити та сприяти усвідомленню релевантних факторів у структурі «Я-образів», а також спрямовувати майбутніх фахівців на оволодіння тими професійними соціально-психологічними ролями, які становлять основу діяльності соціального працівника. Причому роль ми розуміємо як комплекс атрибутів (особистісних, поведінкових тощо), котрі асоціюються з певною функцією.

Примірний перелік груп ролей соціального працівника представлено в Енциклопедії соціальної роботи [11, с. 26–28]: практичні, посередницькі, керівні, дослідницькі, сервісні, латентні тощо. Означені рольові репертуари передбачають чітке визначення функцій, певну модель поведінки. А тому метою діяльності студента за цих умов є не просто оволодіння частиною соціального досвіду, зафіксованого у вигляді навчальної інформації, а формування здатності виконувати майбутні професійні ролі, використовуючи ці знання.

Висновки і пропозиції. Отже, питання підготовки соціальних працівників в Україні передбачає впровадження нового соціально-психологічного та педагогічного підходів, розроблених з урахуванням концептуальних основ процесу професійної самоідентифікації. На цій підставі повинні бути розроблені соціальні стандарти фаху, які, зі свого боку, мають забезпечити досягнення належного рівня соціального захисту населення в Україні.

Список використаної літератури

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Москва : Аспект Пресс, 1996. 279 с.
2. Боршевський М.Й., Киричук О.І. До проблеми самосвідомості особистості як детермінанти її саморозвитку. *Українська психологія: сучасний потенціал* : зб. матеріалів Четвертих Костопківських читань (25 вересня 1996р.) Київ : вид-во ДОК-К, 1996. Т. 1. С. 105–111.
3. Влас В.Г. Социально-психологические проблемы подготовки молодежи к труду. Кишинёв : Штиинца, 1991. 137 с.
4. Горілий А.Г. Нагальні завдання підготовки фахівців із соціальної роботи. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи* : зб. матеріалів доповідей та пові-

домлень міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород : УДУ, 1999. Ч. 1. С. 151–155.

5. Климов Е.А. Психология профессионала. Воронеж : НПО «МОДЕК», 1996. 400 с.

6. Коваль Л.Г. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 1–2. С. 86–95.

7. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 28–38.

8. Нечаев Н.Н. Психолого-педагогические основы формирования профессиональной деятельности. Москва : МГУ, 1988. 167 с.

9. Психология самосознания. Хрестоматия. Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2000. 672 с.

10. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Москва : Прогрес, 1976. 381 с.

11. Российская энциклопедия социальной работы / под общ. ред. д.и.н., проф. Е.И. Холостовой. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2016. 1032 с.

Stadnik O. F., Popovych V. M., Shcherbyna S. S. Professional competence's formation in the process of training a social worker

The article is devoted to the analysis of factors for successful professional development of social worker. The objective need to find more effective teaching methods in higher education is dictated by changes in science, production and human activity. The contradictions of the traditional system of education between the assimilation of students of separate, academic disciplines, knowledge and the need for their integrated application in human practice have intensified. These contradictions are especially evident in those areas of training where the specialist is required to establish social contacts, understanding of situations of interpersonal interaction, i.e. a high level of social competence. As a result of the analysis, conclusions were drawn that at least several provisions should be taken into account in the professional training of social worker: executive, instrumental training and psychological, adaptive readiness.

It is determined that the integration of personal and professional self-determination and self-development of the individual occurs in the process of becoming a professional. Identification processes provide mechanisms of socialization, motivate a person to actively seek their own position. Stimulation of professional and business communication of students during the task develops the communicative competence of students and increases their responsibility for the formation of interpersonal relationships in the team.

It is emphasized that in preparing future specialists for work it is necessary to form professional competencies through training and education in educational institutions, mastering the future role in the system of labor activity. Social competence is one of the key indicators of the quality of the educational process of the specialty, and also determines the professional success of the future specialist in this field. Practice is one of the key elements of this process, as it contributes to the deep immersion of future social workers in practical professional activities.

Key words: social worker; professionalism, personality, self-identification.